

Motsättningar i välfärdsstaten

Fredrik Samuelsson

Det finns vitt skilda uppfattningar inom vänstern om hur välfärdsstaten – den offentliga sektorn – ska förstås. Å ena sidan finns det de som skönmålar den offentliga sektorn, ser den som en stor landvinning för arbetarklassen eller t.o.m. som första steget mot socialism. Å andra sidan finns det de som i den offentliga sektorn endast ser ett medel för kapitalet att hålla arbetarklassen lugn och inordna den i systemet, indoktrinera och kontrollera.

Problemet med båda förklaringarna är att de är alltför statiska och inte ger utrymme för alla konflikter och motsättningar som ryms inom välfärdsstaten, vilken istället måste betraktas som en arena för klasskamp där kapitalets och arbetarklassens intressen på en mångfald olika sätt dagligen står emot varandra, och där den offentliga sektorn vi för stunden har alltid är ett resultat av kompromisser mellan dessa intressen.

Allt (bytes-) värde skapas som bekant i produktionen. En del av detta arbete tillfaller arbetarna i form av lön, medan en annan del, mervärdet, kontrolleras av kapitalisterna. Men det finns också en del av mervärdet som varken kontrolleras direkt av arbetarna eller kapitalet, utan istället tas ut av staten i form av skatt och fördelas genom ett politiskt och byråkratiskt system.

På samma sätt som det alltid finns en konflikt om hur det producerade värdet ska fördelas mellan klasserna, så finns det också alltid en konflikt om hur det värde som staten tar ut ska fördelas.

Konflikten börjar redan med på vems bekostnad skatteuttaget ska ske: kommer det framförallt att inskränka på reallönerna eller på profitnivåerna? Därefter följer konflikten om fördelningen, där skattemedel å ena sidan kan gå till kapitalet, genom t.ex. direkta bidrag eller vinster i offentlig verksamhet som lagts ut på privata företag. Å andra sidan kan skattemedel också komma arbetarklassen till del, i form av bidrag, eller som olika former av social service, såsom vård, omsorg, kollektiva transporter och bibliotek. Detta kan då ses som en form av kollektiv, social ”lön”.

En stor del av alla anställda i Sverige, ungefär 1/3, arbetar också inom offentliga sektorn och har därigenom också intressen - i likhet med alla andra lönearbetare – av mindre arbete, bättre arbetsförhållanden, högre löner, ökad kontroll över arbetet osv.

Utöver dessa konflikter som har med arbetsförhållande och resursfördelning att göra så tillkommer i den offentliga sektorn också en mängd strider runt makt, kontroll och ideologi. Det har att göra med statens funktion att disciplinera, kontrollera och korrigera, för att få fram den skötsamma arbetarklass kapitalet behöver och dämpa samhällskonflikterna. (1) På grund av detta finns det grupper inom offentliga sektorn som innehar olika former av maktfunktioner, där det gäller att bedöma, sortera och kontrollera olika grupper: läraren i förhållande till eleverna, läkaren i förhållande till patienterna eller socionomen i förhållande till klienterna. På olika sätt kämpas det runt dessa maktfrågor, t.ex. när elever arbetar för mer inflytande på skolorna eller olika klientgrupper försöker tillvarata sina intressen.

Offentliga sektorn har en strategiskt viktig roll i klasskampen just genom att alla dessa konflikter sammanstrålar: kampen som arbetarna inom offentliga sektorn för i egenskap av lönearbetare i välfärdsproduktionen, den kamp som förs med krav på god service, samt den kamp som förs mot de olika kontroll- och disciplineringsfunktionerna. Härigenom finns en möjlighet att konflikter med utgångspunkt i den offentliga sektorn kan få stor sprängkraft och länka samman olika sociala strider.

Historiskt har offentliga sektorn växt fram som ett svar på kapitalismens inre spänningar och bygger på de kompromisser som slutits mellan klasserna. För kapitalisterna har det handlat om att få hela maskineriet – den sociala fabriken – att snurra, med alla krav det ställer på reproduktion av arbetskraften, nödvändig infrastruktur, transporter och social fred. Arbetarna har å sin sida naturligtvis intresse av att få bra vård när de är sjuka, omsorg som gamla, utbildning åt sina barn osv. Detta är visserligen inomkapitalistiska krav, men nog så avgörande i det dagliga livet. När kapitalet vill förändra offentliga sektorn, för att gynna egna klassintressen och därmed försämrar villkoren för arbetarklassen och rycker undan livsnödvändig service, så finns det all anledning för arbetarna att ta strid mot dessa försämringar. På samma gång är det självklart att kapitalismens motsättningar inte kan lösas med offentlig välfärd och att arbetarklassens frigörelse innebär ett överskridande och ett kullkastande av välfärdsstaten.

Den offentliga sektorns framväxt

Under 1800-talets slut diskuterades i Sverige ”den sociala arbetarfrågan” flitigt, av politiker och debattörer som insett att de sociala problemen och klassmotsättningarna riskerade att hota hela samhällsordningen. De insåg att det var nödvändigt att genomföra sociala reformer av olika slag. Det första steget var yrkesförelagen 1889, som var den första rudimentära arbetsskyddslagen.

1906 togs det första steget mot en samförståndspolitik i och med den kompromiss där SAF erkände arbetarnas rätt att bilda fackföreningar och teckna kollektivavtal, mot att fackföreningarna erkände arbetsgivarnas oinskränkta rätt att leda och fördela arbetet, samt fritt avskeda och anställa. (2)

1912 bildades Socialstyrelsen för att staten skulle få en överblick över de sociala problemen. Kommittén som föregick bildandet talade klarspråk om vad det handlade om:

Ju tydligare industrialismens faror för äfven den dugligaste och mest oförvitliga arbetare gjorde sig märkbara och ju starkare kroppsarbetarna kände sig framstå som en sluten, gent emot arbetsgifvarna och övriga medborgargrupper afskild klass, dess klarare började man skönja de samhälleliga farorna af detta förhållande. [...] Den i och för sig erkännansvärda solidaritetskänsla, som uppvuxit hos arbetarmassorna, begränsas till att omfatta endast dem själva och synes icke vilja vidgas till hela det samhälle, i hvilket de äro medansvariga och meddelaktiga. Häruti ligger uppenbarligen en samhällelig fara, som måste i allas gemensamma intresse undanröjas. Statsmakterna stå därför öfverallt inför den svåra uppgiften att mildra intressekonflikterna, utjämna intressekonflikterna och fylla de remnor, som öppnar sig i samhällsbyggnaden. (3)

Socialstyrelsen var redan från början en korporativ organisation, med representanter från både LO och SAF i en rådgivande styrelse. 1936 lade saltsjöbadsavtalet grunden för det fördjupade samarbete som sedan kom att präglade efterkrigstiden. Avtal skulle nu slutas på central nivå. Detta innebar att fokus lades på fördelningsfrågorna, medan frågor om arbetets innehåll, kontrollen över arbetsprocessen och arbetsplatsdemokrati helt sopades under mattan. Den politik som växte fram innebar att kapitalet oinskränkt fick härska över arbetet – den socialdemokratiska regeringen lade alla planer på socialisering i malpåsen. Istället skulle staten ta hand om den ”yttre” socialpolitiken – utanför själva arbetet – genom att bekämpa arbetslösheten, föra en aktiv politik för att stärka ekonomin och genomföra välfärdsreformer.

Under årtiondena efter kriget då tillväxten tog fart enades regering, fack och arbetsgivare kring att satsa på rationaliseringar inom industrin och en konkurrenskraftig exportindustri. Under en tjuguarperiod hade kapitalet råd med eftergifter när det gällde fördelningen av det producerade värdet. Reallönerna kunde öka och välfärden byggdes ut. Förutsättningen för detta var dock att utsagningsgraden hela tiden ökade, vilket innebar att tempot skruvades upp vid de löpande banden och den tayloristiska arbetsdelningen drevs allt längre. Makten över produktionsmedlen kompromissade aldrig kapitalet om. För socialdemokratin innebar det att de tidigare reformistiska strävandena – att steg för steg socialisera – nu ersattes med keynesianism och folkhemsbygge – att få kapitalismen att fungera så bra som möjligt och fördela dess växande kaka.

När den offentliga sektorn kraftigt expanderade under efterkrigstiden så var det alltså flera faktorer som samverkade: den gamla insikten att socialpolitik behövdes för att inte samhället skulle rämna, arbetarnas krav på att få del av den ökande produktionen, kapitalets behov av en effektivare reproduktion av arbetskraften och en långsiktig arbetsfred samt slutligen att det ekonomiska utrymmet fanns.

Efter hand byggdes sjukvård, äldreomsorg, socialomsorg, skola, dagis, fritis och så vidare ut. Detta innebar att staten nu tog över ansvaret för att organisera det reproduktiva arbete som kvinnorna tidigare hade utfört obetalt i hemmen. Kvinnornas andel av den lönearbetande befolkningen växte snabbt, vilket innebär att en majoritet av arbetarklassen i dag faktiskt är kvinnor. Det reproduktiva arbetet har dock inte försvunnit ur hemmen, där kvinnorna fortfarande bär huvudansvaret för det löpande hushållsarbetet, vilket lett till en situation av dubbelarbete för många kvinnor.

Det offentliga ägandet av den offentliga sektorn har inte medfört att de anställda fått ökad makt över arbetet eller att arbetet organiserats på ett mindre hierarkiskt och alierat sätt. Några experiment med arbetsplatsdemokrati har inte heller genomförts. Istället har de offentliga arbetsgifvarna tagit över det privata kapitalets sätt att organisera produktionen och haft industriproduktionen som främsta förebild.

Mot 60-talets slut knakade efterkrigstidens klasskompromisser i fogarna, på grund av såväl arbetarnas ökade motstånd och kapitalets fallande vinstnivåer. Den offentliga sektorn fortsatte dock att expandera kraftigt ännu en tid, och ökade från 15 till 30 procent av BNP mellan 1960 och 1980, bland annat på grund av att fortsatta välfärdsreformer sågs som ett sätt att möta radikaliseringsen och på nytt överbrygga klassmotsättningarna. (4)

Kapitalets företrädare hade dock lagt om sin strategi. När välfärdspolitik inte längre garanterade arbetsfred och stigande vinster blev den ointressant.

Ställda inför en alltmer ohanterlig arbetarklass samt fallande vinster och lägre produktivitet utveckling, var de tvungna att agera för att åter höja profiterna. I den offentliga sektorn fann de enorma tillgångar i sådant som utbildning, hälsovård och offentliga transporter. Genom skattesänkningar, privatiseringar och nya försäkringar kunde kapital överföras från offentlig sektor – från skattebetalare – till privat ägo.

Kapitalets företrädare menade också att offentliga sektorn konkurrerade om arbetskraften och på så sätt drev upp lönerna, på vinsternas bekostnad. Dessutom fanns säkert ideologiska motiv till att undanröja de offentliga välfärdsinrättningarna om marknaden som enda möjliga väg att organisera samhället skulle kunna propageras fullt ut.

Kapitalet utsåg därför nu den offentliga sektorn som en av de främsta angreppspunkterna, när de inledde sina offensiva framstötter. ”Den offentliga sektorns omfattning är helt enkelt vårt största samhällsproblem” förklarades frankt på SAF-kongressen 1980. För att folk inte skulle förlora sin frihet var det nödvändigt med skattesänkningar, marknadslösningar och privatiseringar. (5)

Under 80-talets gång kom de nyliberala tankegångarna att tränga allt djupare in i socialdemokratin, som aldrig utvecklade en egen förståelse av välfärdskapitalismens kris, utan istället allt mer accepterade den borgerliga förklaringsmodellen. I början av 90-talet hade det gått så långt att den socialdemokratiska regeringen accepterade att det behövdes skattesänkningar, marknadslösningar i form av köp-och-sälj-system och menade att kommunal verksamhet

kunde läggas ut på entreprenad. 1991 lät den socialdemokratiska regeringen utreda vilka lagliga hinder som stod i vägen för privatiseringarna. När sedan den borgerliga regeringen tog över samma år kom de till dukat bord och kunde snabbt ändra de lagar som behövdes för att öppna för privatiseringar i kommuner och landsting. (6)

Genom skattereformen överfördes samtidigt pengar till företag och rika privatpersoner, vilket bidrog till att skapa det enorma budgetunderskott som lågkonjunkturen förvärrade. För att täcka underskottet var sedan staten tvungen att låna pengar, ofta från just de som fått mer över till följd av skattesänkningarna. Resultatet blev att en allt större del av skatteintäkterna gick åt till räntebetalningar till kapitalägare, vilket är ytterligare ett exempel på hur pengar via staten kan överföras från arbetarna till kapitalet. (7)

Sedan följde ett årtionde av ständiga nedskärningar och omorganiseringar av den offentliga sektorn, vilket satte de offentliganställda under en ständig press, med hot om arbetslöshet och ökad arbetsbelastning för de som hade kvar sina jobb.

Den offentliga sektorns utveckling har hittills skildrats framförallt utifrån hur den kommit att utvecklas i Sverige. När man ser till den senaste privatiseringsoffensiven så är detta dock en global strävan från kapitalets sida. Sedan 80-talets början har nyliberala regeringar genomfört olika former av nedskärningar och privatiseringar av offentlig välfärd världen över. Genom IMF och Världsbanken har u-länderna tvingats på samma medicin. Genom EU:s lagstiftning och ekonomiska politik har de nyliberala strävandena också underlättats. Globalt sett har ett av syftena med WTO varit att bereda väg för mer privatiseringar världen över, öppna upp nya områden för marknaden och göra de privatiseringar som sker oåterkalleliga.

Stockholm som borgerlig experimentverkstad

Kapitalets företrädare driver alltså sina intressen på varje tänkbar nivå: globalt, inom organisationer som EU och NAFTA, och nationellt. Hur sjukvård, skola eller kollektiva transporter i verkligheten organiseras avgörs dock ofta av lokala faktorer, där de dagliga klasskonflikterna spelar stor roll.

I början av 90-talet reagerade borgerliga majoriteter i såväl Stockholms stad som Stockholms läns landsting och dessa påbörjade privatiseringarna av offentlig verksamhet. 1994 tog socialdemokraterna över makten i Stockholms stad och län vilket innebar att privatiseringstakten avtog, men däremot inte att verksamheter avprivatiserades. När det gäller kollektivtrafiken fortsatte socialdemokraterna tvärt om med storskaliga upphandlingar och sålde tillsammans med moderaterna ut pendeltågstrafiken. 1998 kom återigen borgarna till makten – nu med den uttalade målsättningen att sälja ut allt som bara gick. Hittills har de lyckats ganska väl. Inom landstinget har praktiskt taget all kollektivtrafik upphandlats. När det gäller sjukvården har ett akutsjukhus sålts ut och de flesta andra ombildats till landstingsägda bolag. Många vårdcentraler har också privatiserats och ett sjukvårdsområde har fattat beslut om att upphandla all vård. Privatpraktiserande läkare, som betalas av landstinget, har också tillåtit att etablera sig i hög omfattning. För närvarande förbereds ”den stora upphandlingen”, där privata företag ska kunna vara med och lägga bud på praktiskt taget all akutsjukvård i Stockholm, vilket är 1/3 av Sveriges totala akutsjukhus. Totalt rör det sig om vård för 10 miljarder kronor, en tredjedel av sjukvårdsbudgeten i länet. Även internationellt är en så stor upphandling av offentlig vård unik.

I Stockholms stad har all verksamhet som bara gått lagts ut på entreprenad. När det gäller svenskundervisningen för invandrare (SFI) har all verksamhet upphandlats. Inom äldreomsorgen har privata företag tagit över ungefär 40 procent av driften. Friskolor har fått fri etableringsrätt och växer snabbt i antal. Stockholms stad ombildar också i snabb takt de kommunala bostadsbolagen till privata bostadsrätter och säljer dessutom hela fastighetsbestånd till privata bostadsbolag.

Den dominerande formen av privatisering har hittills varit upphandling, vilket innebär att privata företag tar över driften av en offentlig verksamhet för en begränsad tidsperiod, men att finansieringen fortfarande sker med offentliga medel. En annan variant av privatisering, även den med offentliga medel, är pengsystemen, vilka innebär att varje ”användare”, t.ex. elev i skolan, eller vårdtagare i äldreomsorgen, får med sig en viss ”peng” som tillfaller den som utför verksamheten. Olika friskolor eller vårdbolag konkurrerar då med varandra om ”kunderna”. I synnerhet inom sjukvården finns det också krafter som trycker på för att även finansieringen ska privatiseras genom olika former av sjukvårdsförsäkringar.

Under 80-talet drevs först intensiv propaganda från kapitalets olika organisationer mot den offentliga sektorn, som sades vara ineffektiv, byråkratisk och tärande. Sedan följde under 90-talet ett årtionde av ständiga omorganiseringar och nedskärningar. Inom vården minskade det totala antalet anställda med 15 procent, vilket motsvarade nästan hundratusen personer. Omorganiseringarna har medfört att många bytt arbetsgivare inom offentliga sektorn, från t.ex. landstinget till kommunen. Många har också fått byta arbetsplatser, arbetskamrater, arbetssätt osv. (8)

Genom olika former av köp-och-säljssystem, och en växande andel privata entreprenörer har de anställda också splittrats upp i olika enheter som får konkurrera med varandra om resurserna. Klassammansättningen inom den offentliga sektorn har på så sätt förändrats minst lika radikalt som inom den privata det senaste årtiondet. Den högre grad av trygghet som tidigare kännetecknade offentliga sektorn har helt raserats och välfärdstjänstearbetarna har ställts inför samma godtycke som alla andra arbetare, med risk för arbetslöshet eller plötsliga omorganiseringar. Offentliga sektorn konkurrerade inte längre om arbetskraften på 90-talet, utan de arbetare som avskedades därifrån fick vara med om att slåss om jobben istället, en betydligt fördelaktigare situation ur SAF:s synvinkel.

När problemen nu blivit akuta och de offentliganställda är den grupp som i opinionsundersökningar säger

att stressen ökat mest påstår sig de borgerliga politikerna ha svaren på alla problem: privatisering. För att sälja in sitt projekt har både staden och landstinget i vykorts kampanjer erbjudit alla anställda att själva överta verksamheten och ”avknoppa” den. På så sätt ska privatiseringarna ges en legitimitet underifrån och sägas uttrycka personalens vilja. Som morot får de som väljer att ”avknoppa” gå starta-eget-kurser och de erbjuds rådgivning. Som piska finns hela tiden hotet att om de inte tar över verksamheten själva så kan någon annan lägga ett bud och ta över den, eller också kan de drabbas av nya nedskärningar.

För arbetarklassen har den borgerliga politiken medfört flera negativa konsekvenser:

1) Privatiseringarna innebär en omfördelning som gynnar kapitalet, då en del av den skatt vi alla betalar in används till att ge privata företag vinster. På så sätt överförs profit från arbetarna till kapitalet bakvägen, genom kommun och landsting, istället för att öppet tas ut i kampen om det producerade värdets fördelning.

2) Dessa vinster måste ske på bekostnad av någonting annat. När det gäller välfärdstjänstearbete så är personalens löner nästan alltid den helt avgörande kostnaden. Då den verksamhet som lagts ut på privata företag oftast betalas helt med skattemedel är det inom dessa givna ramar som vinsten måste tas. Det blir då de anställda som på olika sätt får betala för detta, genom personalnedskärningar, ökad arbetsbörda, uppdrivet tempo, försämrade avtal och arbetsvillkor. Också de som är i behov av tjänsterna får känna av försämringarna. Till skillnad från i varuproduktionen kan oftast inte välfärdstjänsterna rationaliseras med hjälp av ökad arbetsdelning, ny teknik eller liknande, utan att kvalitén omedelbart blir lidande. Inom sådant som vård, omsorg, skola, där det handlar om mellanmänniska relationer, kommer såväl de som arbetar som de som är i behov av tjänsterna omedelbart att märka av uppdrivet tempo, minskad personal osv. Det går t.ex. inte att mata gamla på äldreboendet fortare, eller byta blöja på dagisbarn snabbare, utan att det upplevs som en reell försämring. (9) Vinster kan också skapas genom att privat verksamhet subventioneras på bekostnad av nedskärningar på den som blir kvar inom offentlig regi. Ett tredje sätt att skapa vinst är genom olika former av extra avgifter eller försäkringar.

3) Välfärdstjänsterna omfördelas också på ett sätt som missgynnar arbetarklassen. Privata utövare har inget intresse av att fördela välfärdstjänster efter behov. Tvärt om kan de göra vinster just på att ta de enklare fallen och områden med minst sociala behov. Inom sjukvården har den ökade etableringen av privatläkare gjort att vården inom länet blivit allt mer snedfördelad, och de områden som har minst behov, i innerstan och välbärgade norrförorter, dragit till sig en allt större del av resurserna. Också på skolans område innebär friskolorna att segregationen ökar. På bostadsmarknaden bidrar utförsäljningen av allmännyttan till ett allt mer segregerat boende, då det blir allt svårare för de som inte kan ta miljonlån att komma in.

En annan faktor som bidrar till att snedfördela resurserna är att olika avgifter höjts, t.ex. priset på månadskort inom kollektivtrafiken, kostnaderna för tandvård och avgifterna inom sjukvården. När avgifternas andel ökar blir resultatet att allt fler tvingas avstå från läkarbesök, tandvård eller kollektivtrafik, eftersom de helt enkelt inte har råd. (10) När privata företag jagar nya vinstmöjligheter ökar trycket på att ta ut extra avgifter. Flera friskolor har t.ex. fuskat med elevavgifter, trots att de inte får ta ut sådana. Inom hemtjänsten erbjuder privata företag extratjänster mot betalning. Om moderaterna får igenom sin politik fullt ut kommer också sjukvården att betalas via försäkringar, där alla ska ha rätt till en grundnivå, men där sedan extratjänster av olika slag ska betalas med separata försäkringar. På olika sätt kommer detta att påverka arbetarklassens vardag negativt och försämra livskvalitén för alla som ställs inför att tvingas välja bort nödvändig service.

4) När välfärdsstaten skärs ner försvagas också dess funktion när det gäller att ”utjämna intressekonflikterna och fylla de remnor som öppnar sig i samhällsbyggnaden”. I dess ställe träder repression och ”nolltolerans”, där de som inte passar in i systemet, såsom kriminella, missbrukare, klottrande ungdomar och så vidare, nu sägs ha sig själva att skylla och behandlas därefter.

Motstånd

Men på samma gång medför också privatiseringarna något positivt just genom att rämnorna blir tydliga för alltfler. För de anställda i offentliga sektorn blir deras ställning som lönearbetare tydligare då de direkt underordnas de kapitalistiska vinstkraven. Alla kvarvarande illusioner om att tjäna goda samhällsintressen – såsom vård och skola åt alla – blåses bort när man ställs inför en motpart som säger upp, försämrar avtal eller ökar stressen, för att säkra den egna vinsten.

Den hittills mest uppmärksammade konflikten skedde i samband med att Citypendeln tog över pendeltågstrafiken vid årsskiftet 1999/2000. Inför övertagandet hade Citypendeln haft ett år på sig att lösa personalfrågan och komma fram till ett avtal med facket. Men redan från början markerade företaget hårt mot de anställda och gick ut med att de skulle ha en övertalighet och behöva säga upp folk. Gentemot facket förhöll sig företaget oresonligt, gick ut med en rad försäkringar och kunde inte komma överens om ens de enklaste småsaker. Under hösten 1999 protesterade lokförarna genom bland annat massjukskrivningar, som ledde till att ett stort antal turer fick ställas in.

Den 22 december, med endast två veckor kvar till övertagandet, slöts till sist ett avtal. Försämringarna var stora: pensionsåldern höjdes från 60 till 65, fem semesterdagar försvann, körschemat försämrades och fria parkeringsplatser togs bort. När Citypendeln tog över trafiken den 6:e januari var missnöjet så stort att 140 anställda, av 630, vägrade gå över och många av de som gått över talade om att söka nya jobb. Resultatet blev att vartannat tåg ställdes in och det blev kaos i trafiken. Kvällstidningarna fylldes med upprörda pendlare som krävde ett slut på ”pendelelandet”.

Massavhoppen och ett fortsatt missnöje från de som jobbade kvar tvingade fram nya förhandlingar. Citypendelns VD, Petter Hydén, känd för sin fientlighet mot facket fick gå och ersattes av Tord Hult. Bland de som vägrat gå över fanns tekniker, tågvärdar, spärrvakter och lokförare. Störst problem skapade de 25 lokförare som vägrat gå över. Företaget försökte desperat övertala dem att komma tillbaks, letade lokförare i Norge och försökte till och med förmå pensionerade förare att hoppa in. Men ingenting hjälpte.

I mitten av januari träffades SEKO och Citypendeln och diskuterade principerna för ett nytt avtal. Men återigen visade Citypendeln prov på grov osmidighet och motvilja mot facket. Citypendeln gav lokförarna ett ultimatum att godta ett avtal senast den 8:e februari. Men det avtal Citypendeln visade upp hade ingen underskrift av facket och förkastades av SEKO som menade att företaget struntat i vad man kommit överens om. T.ex. hade Tord Hult på egen hand skurit ned sju sidors avtalstext om semestrar till endast sju rader, allt för att ge utrymme för maximal flexibilitet.

Av de 25 lokförarna var endast två villiga att acceptera avtalet. Först efter en lång rad nya förhandlingsturer blev ett nytt avtal klart, med klara förbättringar vad gällde arbetsvillkor och körscheman. Men nu var misstron bland förarna så stor att inga avtal hjälpte. För att lösa problemet med inställda tåg drog citypendeln in all trafik till Nynäshamn och Gnesta, längst ut i systemet, och ersatte tågen med bussar. På så sätt kunde avgångarna täckas på övriga sträckor. Men i Nynäshamn och Gnesta ledde det till kraftiga protester. Möten med hundratals deltagare krävde Hults och de ansvariga politikernas avgång och tusentals skrev på protestlistor. Först genom avtal med andra järnvägsbolag, BK-tåg och SJ, kunde trafiken börja rulla något sänär.

Citypendeln trodde att hot om avsked på grund av övertalighet kunde skrämja personalen att acceptera avtalsförsämringar. Företaget vann också upphandlingen genom att kalkylera med försämringar av arbetstider, minskad personal, pressat körschema osv. Motståndet från de anställda visade sig betydligt mer fruktbarande än de halvårslånga förhandlingarna och företaget tvingades att avsevärt förbättra avtalet för de anställda. Exemplet med citypendeln visade att det fanns en väldigt stor sympati från allmänhetens sida gentemot personalgrupper som tar strid, även om det medför olägenheter för ”tredje part”. Detsamma visade sig förövrigt vid busstrejken 1999. Den offentliga sektorn utgör också en punkt där de anställdas intressen som lönearbetare och befolkningens intresse av social välfärd kan sammanstråla. Ett bra exempel var just pendeltågseländet, där både de lokala aktionsgrupperna och tågpersonalen samtidigt gjorde motstånd mot Citypendelns ledning och ansvariga politiker. På så sätt kan den offentliga sektorn utgöra just den knutpunkt för sociala strider som beskrevs i inledningen.

I den offentliga sektorn är det inte alltid lätt att veta hur man som arbetare skall slåss för sin rätt. Strejkvapnet är inte alldeles självklart att ta till och resultatet av en strejk ofta tveeggat. När det gäller verksamheter som betalas med skattemedel innebär ofta strejker en besparing. För de som arbetar inom framförallt vård och omsorg är det dessutom svårt med kraftfulla strejker eftersom dessa drabbar patienterna för hårt. Ett vanligt sätt att protestera har istället varit en form av arbetsvägran: att vägra gå över till privata företag eller rent utav säga upp sig från en redan privatiserad verksamhet. När detta gjorts kollektivt och motiveras i massmedia har det få ett stort genomslag och skadat företagets anseende och privatiseringspolitiken som sådan. Massuppsägningar kräver dock en arbetsmarknad där det är relativt lätt att få nya jobb.

Fallet med citypendeln utgör det främsta exemplet på denna arbetsvägran, men det finns en rad andra:

- Efter att det privata företaget Falck tog över ambulanstrafiken i ett sjukvårdsområde sade 20 ambulanssjukvårdare upp sig i protest mot dåliga löner och försämrade arbetsförhållanden.
- I Älvsjö har hemtjänstpersonal genomfört flera uppmärksammade aktioner mot hur Partena Care sköter äldreomsorgen. De anställda gick först till företagets ledning, stadsdelsnämnden och socialdepartementet och avsåg sig ansvaret för vården. Enligt socialtjänstlagen kan nämligen anställda bli prickade för bristande omvårdnad. Nu menade personalen att de inte längre kunde ansvara för att de äldre fick den vård de var i behov av. Slutligen sade tio av de anställda upp sig och lika många till uppgavs söka efter annat arbete. De som sa upp sig gjorde det med den uttalade målsättningen att fler inom äldreomsorgen skulle följa deras exempel.
- Medicinskt ansvariga sjuksköterskor, med uppgift att ha översyn över äldreomsorgen i Östermalms stadsdelsnämnd i Stockholm, sade upp sig efter att deras kritik mot det privatiserade Gärdets äldreboende inte togs på allvar.
- Också från de tvångsprivatiserade vårdcentralerna i södra sjukvårdsområdet har många anställda sagt upp sig och läkarbristen är nu akut.

Förutom dessa fall av ”arbetsvägran” finns ett flertal andra fall där arbetare inom offentliga sektorn eller de som är i behov av tjänsterna på olika sätt agerat mot privatiseringar. Här ska bara nämnas ytterligare några. Inför privatiseringen av SFI-undervisningen demonstrerade lärare och elever tillsammans. Eleverna har sedan fortsatt protestera mot försämringarna, bland annat genom olika massmediala utspel. I Liljeholmen har en grupp föräldrar lyckats stoppa en rektor från att ombilda en kommunal skola till ett vinstdrivande aktiebolag med rektorn som ensam ägare, trots att detta helhjärtat stöddes av moderaterna i stadsdelsnämnden. Slutligen så har barnmorskor protesterat mot att det privata företaget Munkbron ska få utföra förlossningar på Södersjukhuset, trots allvarlig kritik mot bristande medicinska säkerheten.

Framkomliga vägar

Tack vare de många skandalerna och de uppmärksammade protesterna från olika grupper av anställda vänder sig alltfler emot den borgerliga privatiseringspolitiken i Stockholm. Enligt opinionsundersökningar är en majoritet t.ex. emot utförsäljningen av bostäder och det verkar allt troligare att den borgerliga majoriteten röstas bort i nästa val. Socialdemokratin, som märker vart vinden blåser, har därför gjort några tafatta försök att ta avstånd från privatiseringarna. Men det är viktigt att komma ihåg att det var de som beredde marken för den borgerliga politiken och att partiet självt är helt utan egna visioner. Det blir samma politik som tidigare, fast i långsammare tempo, något annat är inte att vänta.

Att kämpa mot en omfördelning som gynnar kapitalet, mot vinstkrav som drabbar de anställda och mot ökade klassklyftor kan verka självklart. Men vad ska man kämpa för, om man nu instämmer i att den offentliga sektorn som den ser ut idag inte är något positivt alternativ? Det är viktigt att aldrig fastna i enbart en försvarsposition, överta ståndpunkter socialdemokratin övergivit och på så sätt slåss för att bevara en offentlig sektor ingen vill ha.

Istället måste kampen hela tiden vara riktad framåt. Kampen mot privatiseringar blir på så sätt en del av en daglig klasskamp för bättre livsvillkor och ökad kontroll över arbetet. Som avslutning ska några strategier diskuteras, som inte endast innebär motstånd mot försämringar, utan försök att driva saken framåt.

På ett servicehus på Kungsholmen ville chefen ”avknoppa” och driva verksamheten som privat företag. De anställda var kritiska till planerna och initierade en bred diskussion där också boende deltog. De kom fram till att de ville driva verksamheten i egen regi, men i offentlig ägo. Tillsammans formulerade de ett motförslag. Arbetsorganisationen skulle demokratiseras, med styrelser och kommittéer med representanter för personal, boende och anhöriga. Timvikarierna skulle tas bort till förmån för en konstant hög bemanning. När väl diskussionen satts igång visade det sig att personalen hade massvis med idéer om stort och smått, hur de skulle aktivera de äldre, få dem att trivas och höja kvalitén. Dock insåg de att detta inte kunde göras gratis, det behövdes ökade anslag. Givetvis fick de inte anbudet, men de visade på ett alternativ det var värt att ta strid för.

Frågan är vad som hade hänt om de fått anbudet och om demokratiseringen hade spritt sig till andra delar av offentliga sektorn: skulle experimentet då inte medfört att rämnorna på nytt fylldes och att de anställda fick ta över ansvaret för att

Fotnoter

1. Staten kan ses i brytningen mellan totalkapitalets långsiktiga intresse av ett säkrande av de allmänna produktionsbetingelserna och arbetarklassens kortsiktiga intresse av att säkra sina intressen som säljare av varan arbetskraft. Krispolitik och krisreglering kommer därför tillsammans med socialpolitik att vara de väsentliga hörnstenarna i den reformistiska politiken. Den alltmer växande statssektorn och den alltmer växande sociala sektorn har därför gett den reformistiska politiken dess verklighetsförändring och den väsentliga frågan under kapitalismen blir för reformismen att få kapitalet att fungera så bra som möjligt för att skapa ett stort samhälleligt överskott att fördela mellan samhällsmedlemmarna. Med kapitalets kris så följer på samma gång ett allt mindre mervärde att fördela till statssektorn. Med staten får totalkapitalet (alltså de många enskilda kapitalens reella genomsnittsexistens) den ”yttre” kraft som, genom att den strå utanför konkurrensen, kan säkra kapitalets existens. Därav dess relativa självständighet i förhållande till kapitalet. Dess uppkomst och begränsningar finner sin förklaring i det kapitalistiska produktions sättet självt.
2. Om den offentliga sektorns framväxt se Rolf Å Gustafssons, *Välfärdstjänstearbetet. Dragkampen mellan offentligt och privat i ett historie-sociologiskt perspektiv* (2000), s. 53-86.
3. Citatet återges av Gustafsson på s. 58. Ursprungligen kommer det från Departementalkommittéens betänkande nr 5, Civildepartementet 1912.
4. Peter Antman, ”Vägen till systemskiftet”, i *Köp och sälj, var god svälj?* (1994), redaktör Rolf Å Gustafsson, s. 21.
5. Se Antman, s. 24f.
6. Om socialdemokraterna och systemskiftet, se Antman, s. 40-47.
7. Med nationalistiska argument fick vi under 90-talets krisår höra att nationen var i fara, då lånen gjorde att vi kom i händerna på utländska långgivare. I själva verket lånades 2/3 av skulden upp inom landet, av svenska företag och rika privatpersoner. Det var alltså till dessa räntorna gick. Se Sten Ljunggren, *Måste vi spara? Maktens myter om ekonomin* (1994), s. 46.
8. Se *Vårdens arbetshälsorapport. Vårdarbetets villkor och konsekvenser för arbetshälsan* (2000), s. 23. Exempel på förändringar inom offentliga sektorn är att kommunerna genom olika reformer under 90-talet tagit över ansvaret för äldre i äldreboende, för handikappsomsorg och för stora delar av psykiatrin.
9. På ett mer generellt plan innebär detta att all tjänsteproduktion där en människa bistår en annan människa överhuvudtaget är problematiskt under kapitalismen. Varuproduktionen effektiviseras ständigt, så att den enskilda varan produceras snabbare och därigenom får ett lägre värde. Detta medför att varornas värde sjunker i förhållande till tjänsterna, eller med andra ord att tjänsterna hela tiden blir dyrare. Detta kan hanteras på olika sätt. Ett är genom just välfärdsstaten, där en omfördelning via skatten ser till att tjänsterna görs tillgängliga för alla. Problemet är då bara att skatten med tiden måste öka och den offentliga sektorns andel av BNP växa, om så bara för att hålla konsumtionen konstant. En annan variant är en växande segregation, där endast de rika har råd att ta del av tjänsterna, medan övriga

ställs utanför, eller erbjuds tjänster till lägre kvalitet. En tredje varian är en privat servicesektor, där lönerna hålls riktigt låga, såsom i USA.

10. Från mitten av 80-talet till mitten av 90-talet ökade de privata kostnadernas andel av sjukvården, inklusive tandvården, från 9 till 17 procent, vilket gör att de är bland de högsta i Europa. I Stockholm har redan avgifterna höjts än mer. Många länder har överhuvudtaget inga avgifter i den öppna vården, bl a Tyskland, Nederländerna och England. Se Göran Dahlgren, "Tio år med köp och sälj - ett bokslut", *Ordfront Magasin* nr 5 (2001), s. 30.